

Сопилюк Н.,

ЧНУ імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ФРАНЦУЗЬКИЙ ЗАЙМЕННИКОВИЙ ПІДМЕТ "ON" ТА СПОСОБИ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. ПРУСТА)

*Розглянуто різні способи передачі у художньому перекладі французького займенникового підмета *on* та конструкцій із цим займенником. Виявлено лексико-граматичні відповідники, вживані для передачі смислу цієї мовної одиниці.*

Ключові слова: займенник *on*, неозначено-особове речення, безособові конструкції.

Different ways of French pronoun "on" and constructions with this pronoun rendering are considered in this article. Lexical-grammatical correspondences the meaning of this language unity are revealed.

Key words: pronoun *on*, indefinite-personal sentence, impersonal construction.

Переклад як особливий вид міжмовної та міжкультурної комунікації є складним та суперечливим процесом, що зумовлено особливостями цього виду комунікації. У кожній парі мов, які задіяні в міжкультурній комунікації, на передній план виходять явища конвергенції та дивергенції, що спричинені системно-структурними розбіжностями цих мов.

Російський перекладознавець А. В. Федоров розрізняє три типи граматичних розходжень між мовами оригіналу та перекладу:

1. Наявність у мові оригіналу елементів, які не мають формального граматичного відповідника в мові перекладу.

2. Наявність у мові перекладу елементів, які не мають формальних відповідників у мові оригіналу, але активно використовуються при перекладі.

3. Наявність у мові перекладу граматичних елементів, які формально відповідають елементам мови оригіналу, але відрізняються від них виконуваними функціями [9, с. 175-176].

У даній розвідці ми розглянемо труднощі перекладу, зумовлені розбіжностями між мовами першого типу.

Отже, **метою** даного дослідження є виявлення та аналіз способів передачі займенникового підмета *on* та дієслівних зворотів з цим займенником у художньому перекладі роману Марселя Пруста "У пошуках втраченого часу (На Сваннову сторону)", зробленому Анатолієм Перепадею.

Об'єктом дослідження є займенникові підмети роману Марселя Пруста "У пошуках втраченого часу" та їхній переклад українською мовою.

Предметом дослідження є семантико-граматичні способи передачі займенникового підмета *on*.

Актуальність обраної для аналізу теми випливає зі спрямованості сучасної перекладознавчої науки на вивчення методів та прийомів, до яких вдаються українські перекладачі для адаптації тексту оригіналу до норм мови перекладу та адекватного відтворення вихідного тексту.

Підмет, як один із головних членів речення, що становить граматичну основу речення, може бути виражений різними мовними елементами: іменниками, займенниками, субстантивованими мовними одиницями, словосполученнями тощо. Функцію займенникових підметів можуть виконувати не лише особові, й інші займенники: означальні, відносні, заперечні, неозначені, вказівні [8, с. 105].

On – найбільш розповсюджений неозначений займенник французької мови [13], який вживається тільки як підмет дієслова в 3-й особі однини [1, с. 150; 12; 13]. Предикативи (прикметники, дієприкметники чи іменники, які змінюються) узгоджуються з *on* і, відповідно, вживаються у чоловічому роді та однині: *on est content, on est parti* [1, с. 151]. Проте бувають випадки узгодження не граматичного, а смислового, тоді предикативи набувають форми множини чи жіночого роду: *on n'est pas plus belle que cette femme* [там само]. Після слів *et, si, ou, où* для благозвучності вживають форму *l'on*: *Le Monde où l'on s'ennuie* [11, с. 504].

Займенниковий підмет *on* може мати як не детерміноване, так і детерміноване значення [11]. Оскільки *on* є неозначеним займенником, то він може позначати одну або декілька невідомих осіб. У такому випадку *on* означає *une ou plusieurs personnes quelconques, tout le monde, quelq'un, n'importe qui* [там само].

Парадоксально те, що цей неозначений займенник іноді вживається як детермінований підмет і, відповідно до смислу, може набувати значення одного з особових займенників: *je, tu, nous, vous, il(s), elle(s)* [11, с. 502]. Французький учений М. Гревіс зазначає, що таке використання неозначеного займенника *on* може передавати скромність, стриманість, іронію, зневагу чи докір: *Vous (...) ne méritez pas l'amour qu'on (=je) a pour vous; A-t-on (=tu) été sage, mon enfant?* [там само]. Вважають, що вживання неозначеного займенника *on* для позначення відомих осіб в основному характерне для розмовного стилю мови [12]. Проте матеріал нашого дослідження демонструє, що даний мовний елемент може також вживатися в літературній мові.

В українській мові відсутній формальний відповідник даного мовного елемента. Проте відсутність у мові перекладу певного граматичного чи словотвірного явища не означає категоричної неможливості передати бодай частково поняттєву інформацію [2, с. 160]. Адже, відомо, що за допомогою лексичних чи синтаксичних засобів цільової мови можна пе-

редати морфологічну категорію вихідної мови, що відсутня в мові перекладу, і, відповідно, запобігти появі мовного релятивізму у процесі перекладу [3, с. 156]. Можливість передачі мовних явищ відсутніх у мові перекладу, можна обґрунтувати тим, що вони є змінними величинами, а інваріантним в ідеалі залишається саме зміст [10, с. 115], а зміст – це актуалізоване в мовленні значення мовної одиниці [там само].

Питання перекладу французького займенникового підмета *on* російською та українською мовами вже порушувалося фахівцями даної галузі [4; 6; 9; 15]. Вчені стверджують, що передача даного неозначено-особового займенника російською мовою вимагає вживання при перекладі формально відмінних мовних елементів: 1) дієслова-підмета в третій особі однини; 2) безособового речення [9, с. 180; 6, с. 78].

У дослідженнях перекладу даного мовного елемента у французько-українському напрямку звернено увагу на його відтворення особовим реченням з інвертованим підметом, що дозволяє зберегти актуальне членування речення [4, с. 135]. О. І. Чердниченко проаналізував особливості використання цього займенника в українсько-французькому перекладі для уникнення інверсії підмета й збереження інформаційно-комунікативної структури оригіналу [15, с. 78].

Зіставний аналіз текстів вихідної та цільової мови дає змогу виявити й описати способи передачі займенникового підмета *on* та дієслівних конструкцій із цим займенником в українському художньому перекладі. У цілому було проаналізовано 200 прикладів вживання займенникового підмета *on* у романі Марселя Пруста “*У пошуках втраченого часу*”. У результаті було виявлено, що для передачі його смислу в українській мові можна використовувати такі лексико-граматичні відповідники:

Займенники

а) особові

Quand on se rapprochait et qu'on pouvait apercevoir le reste de la tour carrée et à demi détruite qui, moins haute, subsistait à côté de lui, on était frappé surtout du ton rougeâtre et sombre des pierres; [14, с. 82]

Наближаючись, ми чимраз краще розрізняли рештки чотирьохкутної напівзруйнованої вежі, яка стояла поряд із дзвіницею, але була значно нижча за неї. Мене найбільше вражав червонястий похмурий тон каменю [7, с. 52].

У наведеному фрагменті французького тексту займенниковий підмет *on*, який має значення особового займенника *ми*, вживається тричі. У перекладі для передачі даного елемента використовуються різні відповідники: дієприслівник, особові займенники *ми* та *я*. Заміна неозначено-особового займенника *on* особовим займенником першої особи однини надає перекладеному тексту більшої суб'єктивності порівняно з ори-

гіналом. В першотворі, де головний герой розповідає про прогулянки зі своєю сім'єю у Комбре та відповідні враження від цих прогулянок, неозначено-особовий займенник передає певну стриманість мовця, який нібито надто не бажає висловлювати власну думку. Щодо синтаксису, то тут спостерігаємо заміну пасивного стану активним.

б) означені: *всі*

On connaissait tellement bien tout le monde [14, с. 78]. | *В Комбре всі так добре знали одне одного* [7, с. 48].

У французькому тексті займенник *on* має недетерміноване значення, що дозволяє вжити означений займенник *всі*, який також не вказує на конкретну особу.

в) неозначені:

Sans doute si on lui avait dit au début [14, с. 263] | *Звісно, якби на початку їхнього знайомства хтось сказав йому* [7, с.220].

У наведеному прикладі контекст не дозволяє співвіднести *on* із конкретною особою, перекладач уживає неозначені займенники, що, на наш погляд, цілком доречно.

г) заперечні:

– Et voyant qu' on ne lui repondait pas [14, с. 205]. | *Ніхто не відповів йому* [7, с. 205].
Il espérait qu'à cause de l'obscurité on ne s'en rendait pas compte, [14, с. 362]. | *Він сподівався, що в темряві ніхто нічого не зауважить* [7, с. 312].

Зіставлення речень оригіналу та перекладу демонструють деякі дивергентні синтаксичні особливості двох контактуючих мов. Речення оригіналу, наведені вище, вжиті у заперечній формі. В українській мові, на відміну від французької, може заперечуватися будь-яке слово, а не лише дієслово, крім того, в українській мові можливе вживання кількох заперечних елементів у межах одного речення, що й дозволяє замінити в даному контексті неозначено-особові займенники заперечними.

д) вказівні:

On commence même à en être un peu fatigué, ajouta-t-elle [14, с. 254]. | *Це починає навіть трохи набридати, – додала вона* [7, с. 212].

Контекстуально займенниковий підмет *on* відповідає особовому займеннику “я”. У даному випадку неозначено-особовий займенник виражає певну стриманість мовця. Прийом конверсивної трансформації із заміною пасивного стану активним дозволив зберегти смисл повідомлен-

ня (адже важливо не те, якими засобами мовою перекладу передаються ті чи інші значення тексту мови-оригіналу, але їхня функціональна тотожність [5, с. 23]) і водночас передати цю стриманість мовця.

2. Іменники. У результаті зіставлення вихідного та цільового текстів виявлено, що займенниковий підмет *on* при перекладі може передаватися не тільки відповідними до текстуального значення займенниками, але й іншими способами, зокрема іменниками:

<i>On ne se gênait guère pour l'envoyer quérir dès qu'on avait besoin d'une recette de sauce gribiche</i> [14, с. 43]	<i>Мої батьки запроста кликали Сванна, коли потребували рецепту соусу грибіш</i> [7, с. 16].

Для передачі смислу даного речення контекст дозволив замінити займенник *on*, який є детермінованим у даному випадку, іменником “*батьки*”, актуалізованим присвійним прикметником.

<i>Ma mère pensait qu'un mot d'elle effacerait toute la peine que dans notre famille on avait pu faire à Swann depuis son mariage</i> [14, с. 47]	<i>Мати подумала, що можна добрим словом змити всі кривди, яких наша рідня заподіяла Сваннові після його одруження</i> [7, с. 21].

У цьому варіанті перекладу здійснено семантичне згортання: замість обставини *dans notre famille* (в нашій сім'ї) і неозначено-особового звороту із займенником *on* вживається номінативна конструкція: *наша рідня*. Однак тут спостерігаємо певну смислову неточність: автор оригіналу вжив дієслово *pouvoir* – *могти* (*on avait pu faire*), що означає можливість виконання дії, а не її констатацію.

<i>Elle revint au bout d'un moment me dire qu'on n'en était encore qu'à la glace,</i> [14, с. 53].	<i>Вона повернулася одразу ж і сказала, що гостей обносять морозом</i> [7, с. 25].

Вдалил відповідник цієї конструкції створюється завдяки конверсивній трансформації, а дієслово *обносити*, яке появилось внаслідок цієї трансформації, надає перекладеному повідомленню більшої експліцитності порівняно з оригіналом.

Матеріал дослідження свідчить про те, що іменники, які появляються в українському перекладі, замінюють займенникові підмети з детермінованим значенням. На основі перекладу таких речень, як і багатьох інших, переконуємося, що перекладач керується перш за все контекстом, який дозволяє виявити та передати значення досліджуваних нами елементів.

Окремо слід зупинитися на особливостях відтворення конструкцій із займенниковим підметом *on*, оскільки в перекладі спостерігаються випадки трансформації цілих конструкцій, а не лише займенників.

Для передачі даних мовних явищ використовуються різні відповідники: неозначено-особові речення з дієсловом у 3-й особі множини, безособові конструкції, прикметники, дієприкметники, номінативні конструкції.

1. Неозначено-особові речення з дієсловом у 3-й особі множини:

Quant aux noms de personnes nouveaux qu'on prononçait devant lui, [14, с. 204].

On me paierait bien cher que je ne laisserait pas entrer ça chez moi [14, с. 256].

Коли ж при ньому **називали** невідоме йому ім'я, [7, с. 165].

Хай мене **озолотять**, але я їх на поріг не пуцу [7, с. 214].

Спосіб передачі французької конструкції з неозначено-особовим займенником *on* українським неозначено-особовим реченням з дієсловом у 3-й особі однини є найбільш традиційним й закріплений у контрастивних граматиках.

Безособові конструкції

On peut dire qu'avec Bréchet, [14, с. 255]. ... *on l'excuserait de filer ainsi* [14, с. 266].

Можна сміливо сказати, що [7, с. 213]. ... **то втечу його можна було б дарувати** [7, с. 223].

Порівняльний аналіз цих речень свідчить про обґрунтоване вживання у перекладі присудкового сполучника *можна*, який передає умову або можливість для здійснення чогось. Вибір такого елемента пояснюється, у першому випадку, наявністю в оригіналі дієслова *rouvoir* (*можна*). У другому – *conditionnel présent* (умовного способу), який позначає припустиму або можливу дію відносно теперішнього або майбутнього часу.

Однак в інших випадках вживання цього присудкового сполучника може перекручувати смисл речення оригіналу:

on distinguait sur son visage l'amour désintéressé de l'humanité, [14, с.73].

Il... s'abstenait d'aller dans les endroits où on en rencontre [14, с. 235].

On reconnaissait le clocher de Saint-Hilaire de bien loin [14, с. 82].

можна було розпізнати на її личку безкорисливу любов до роду людського [7, с. 44].

Він ... і обминав десятою вулицею ті місця, де їх звичайно **можна зустріти** [7, с. 193].

Дзвіницю церкви святого Іларія **можна було розпізнати** здалеку [7, с. 52].

В оригіналі, як бачимо, не йде мова про можливість здійснення певних дій, а спостерігається їхня констатація, що не дає підстав для вживання даного присудкового сполучника.

Розглянемо приклади вживання інших присудкових сполучників:

<i>on savait donc quelles étaient les siennes</i> , [14, с. 41].	<i>відомо</i> і які стосунки сина [7, с. 14].
<i>je sais une fenêtre ou on voit après un premier, un second et même un troisième plan faits des toits atoncélés de plusieurs rues, une cloche violette</i> [14, с. 84-85].	я знав вікно, звідки видно не на першому, не на другому й навіть не на третьому плані вулиць з безладно нагромадженими дахами ліловий дзвін, [7, с. 55].

В результаті таких способів перекладу відбувається заміна двочленної конструкції одночленною, проте смисл повідомлення зберігається.

<i>alors on devrait changer les choses</i> [14, с. 49].	треба змінити суть речей [7, с. 22].

Проте в останньому прикладі спостерігаємо певну неточність: в оригіналі дієслово вжите в *conditionnel présent* (умовний спосіб), який позначає припустиму або можливу дію, а в перекладі ця умовність дії втрачається.

3. Прикметники, дієприкметники

<i>nous traversions un salon dans lequel on ne s'arrêtait jamais, où on ne faisait jamais de feu</i> [14, с. 90].	ми з ідальні йшли через порожню, неопалювану кімнату [7, с. 60].

Як бачимо, для передачі неозначено-особових зворотів перекладач вдався до прийому семантичного згортання даних конструкцій: живання прикметників та дієприкметників, що призводить до компресії цілого речення оригіналу.

Номінативні конструкції

<i>certaines pourtant étaient là pendant qu'on l'exécutait, mais étaient allées causer dans un autre salon</i> , [14, с. 214].	<i>ті, хто був при виконанні</i> , розмовляли в іншій кімнаті [7, с. 173-174].

Au moment où on se préparait à partir [14, с. 278].	Після обіду під час від'їзду [7, с. 234].

Ці перетворення, що супроводжують перебудову мовленнєвих структур у цільовій мові, не спричиняють порушень змістового плану аналізованого речення.

У результаті зіставного дослідження оригіналу і перекладу виявлено випадки, коли перекладач взагалі не відтворює конструкції з неозначено-особовими займенниками. Наприклад:

et elle serait certainement très fâchée si on ne lui remettait pas ce mot [14, с. 52].

і якщо цидулка до неї не дійде, звичайно, розгнівається [7, с. 25].

quoiqu'on n'en perde pas une note [14, с. 56].

жодної ноти не пропало [7, с. 28].

У цих прикладах перекладач пішов шляхом конверсних трансформацій, що дозволило уникнути буквалізму і передати смисл оригіналу.

В інших випадках із цільової мови вилучаються елементи, які є надлишковими у відповідному контексті:

Et sans doute, toute partie de l'église qu'on apercevait la distinguait de tout autre édifice par une sorte de pensée qui lui était infuse [14, с. 83].

І справді, кожна деталь церкви відрізнялася своєю думкою, якою була перейнята [7, с. 53].

Підсумовуючи проаналізовані приклади, можна зауважити, що, незважаючи на відсутність формального відповідника займенникового підмета *on* в українській мові, перекладачеві у більшості випадків вдалося передати зміст вихідних повідомлень за допомогою інших елементів граматичної будови та лексичних засобів. Залежно від детермінованості чи недетермінованості займенниковий підмет *on* у перекладі з французької мови на українську може трансформуватися в займенники (особові, означені, неозначені, заперечні, вказівні) та іменники. Нерідко задля адекватності перекладач трансформує цілі конструкції з даним займенником. Для передачі таких конструкцій перекладач вдається до неозначено-особових речень із дієсловом у 3-й особі множини, безособових конструкцій, прикметників, дієприкметників, номінативних конструкцій або взагалі їх вилучає, якщо це не шкодить розумінню смислу вихідного повідомлення. Поряд із трансформаціями досліджуваних конструкцій відбуваються зміни у синтаксичній структурі речення вихідної мови: заміна пасивного стану активним, заміна двочленною конструкцією одночленною та компресія речень оригіналу.

Література:

1. Богомолов В. С. Современный французский язык. Теоретический курс. В. С. Богомолов. – М.: Изд-во иност. лит., 1947. – 428 с.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад: на матеріалі англomовних перекладів укр. прози / Р. П. Зорівчак – Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1989. – 215 с.
3. Литвак С. Я. Семантичні розбіжності між мовами на морфологічному рівні і проблема відтворення граматичних значень при перекладі // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. праць та доп. Всеукр. наук. конф. 12-13 трав. 2005 р. – Хмельницький, – 2005. – С. 155-157.

4. Лук'янченко М. П. Французька екзистенціальна проза в українських перекладах (На матеріалі творів А. Камю та Ж.-П. Сартра): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / М. П. Лук'янченко – Київ, 2006. – 194 с.
5. Львовская З. Д. Теоретические проблемы перевода (На материале испанского языка): Монография / З. Д. Львовская. – М.: Высш. шк., 1985. – 232 с.
6. Модестов В. С. Художественный перевод: история, теория, практика / В. С. Модестов – М.: Изд.-во лит. ин-та им. А.М. Горького, 2006. – 463 с.
7. Пруст М. У пошуках втраченого часу // Твори: у 7 т. / М. Пруст; пер. із фр. А. Перепаді. – Т. 1: На Сваннову сторону. – К.: Юніверс, 1997. – 364 с.
8. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навч. посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М.: Высш. школа, 1983. – 303 с.
10. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы аспекты / А. Д. Швейцер. – изд. 2-е. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2009. – 216 с.
11. Grevisse M. Le bon usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui. Onzième édition revue / M. Grevisse. – Paris: Duculot, 1980. – 1519 p.
12. Langue Française – questions de langue. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.academie-française.fr/.../questions.html.
13. Le Français en ligne – Les pronoms indéfinis. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [/www.restena.lu/amifra/exos/.../regprind.Htm](http://www.restena.lu/amifra/exos/.../regprind.Htm).
14. Proust M. A la recherche du temps perdu. – vol. 1: Du Côté de chez Swann / M. Proust. – М.: Éditions du Progrès, 1970. – 436 p.
15. Tcherednychenko O. Théorie et pratique de la traduction. Le français / O. Tcherednychenko O., Y. Koval. – К.: Lybid, 1995. – 320 p.